

چگونگی وجین مجموعه کتاب‌ها در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های منطقه شمال غرب کشور

دکتر نجلا حریری^۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تعیین وضعیت وجین مجموعه کتاب‌ها در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های منطقه شمال غرب کشور انجام گرفته است. روش پژوهش، پیمایشی و ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه است. یافته‌های پژوهش حاکی است که ۷۷ درصد از کتابخانه‌هایی که به پرسشنامه پاسخ داده‌اند، عملاً به وجین مجموعه کتاب‌های چاپی خود اقدام می‌کنند، اما هیچ‌یک از آنها خط‌مشی مدون یا راهنمای مکتوب برای وجین مجموعه کتاب‌ها ندارند و تنها در ۳۰ درصد کتابخانه‌ها، قبل از اقدام نهایی برای کنار گذاشتن کتاب‌های وجین شده، از اعضای هیئت علمی در زمینه‌های مربوط نظرخواهی می‌شود. در بیشتر کتابخانه‌ها از میان ملاک‌های مطرح شده برای وجین مجموعه، خرید ویرایش جدید کتاب؛ و از بین عوامل بازدارنده وجین، دو عامل عدم ارزشیابی مجموعه و نبود خط‌مشی مدون برای وجین، در اولویت نخست قرار دارد. براساس سایر یافته‌ها ۷۷ درصد پاسخ‌دهندگان، وجین مجموعه را موجب افزایش میزان استفاده از کتاب‌ها و ۶۹ درصد موجب افزایش رضایت مراجعان از کتابخانه و صرفه‌جویی در وقت کتابداران می‌دانند.

کلیدواژه‌ها

وجین مجموعه کتاب‌ها، کتابخانه‌های مرکزی دانشگاهی، دانشگاه‌های منطقه شمال غرب کشور

مقدمه

اعتبار، نقش بنیادینی بر عهده دارد. یکی از وجوه اساسی مدیریت مجموعه، ارزشیابی منابع موجود و به تبع آن، کنار گذاشتن منابعی است که براساس دلایل منطقی، باید از مجموعه کتابخانه خارج شوند. آنچه که

ارزش و اعتبار مجموعه کتابخانه نه فقط وابسته به رعایت اصول و خط‌مشی‌های مناسب مجموعه‌سازی است، بلکه مدیریت صحیح مجموعه نیز در حفظ این ارزش و

۱. استادیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی najlahariri@hotmail.com

رانگاناتان، در ۱۹۲۸، در قانون پنجم خود مطرح و براساس آن کتابخانه را ارگانسیمی زنده و پویا قلمداد کرد، امروز پس از گذشت نزدیک به یک سده، با توجه به شتاب فزاینده تولید علم و اشاعه آن، واقعیت خود را هر چه بیشتر آشکار می‌کند. کتابخانه‌ها برای حفظ پویایی مجموعه خود، نه فقط به افزودن منابع روزآمد و مورد نیاز اقدام می‌کنند، بلکه مجبور به حذف و کنار گذاشتن منابعی هستند که در این روند پرشتاب، به هر دلیلی، جایگاه خود را در تأمین نیازهای استفاده‌کنندگان از دست داده‌اند. از سوی دیگر برای بسیاری از کتابخانه‌ها، برخورداری از مجموعه‌ای روزآمد و غنی، بدون پرداختن به این فرایند پالایش، به دلیل محدودیت فضا و نیروی انسانی، امکان‌پذیر نخواهد بود.

رشد روزافزون تولیدات علمی، کتابخانه‌های دانشگاهی را در جهت همپایی با این روند پرشتاب با چالشی دائمی روبه‌رو ساخته است. اقدام به تهیه و خرید منابع، بدون پرداختن به پالایش مجموعه، حتی در صورت وجود فضای کافی نیز، اقدامی تک‌بعدی است که در دراز مدت، مجموعه را از شادابی لازم تهی می‌کند. گذشته از پویایی کتابخانه، قانون اول رانگاناتان نیز مبنی بر اینکه کتاب‌ها برای استفاده هستند، اشاره‌ای ضمنی به لزوم کنار گذاشتن منابع بدون استفاده از مجموعه کتابخانه دارد. از سوی دیگر در صورت خالی بودن مجموعه از منابعی که به هر دلیلی مورد نیاز کاربران کتابخانه نیستند،

استفاده از کتابخانه نیز، به‌ویژه در نظام‌های قفسه باز، با سهولت بیشتری امکان‌پذیر می‌شود و به نظر می‌رسد که برخورداری کتابخانه از مجموعه‌ای پیراسته می‌تواند در صرفه‌جویی در وقت خواننده نیز، که رانگاناتان آن را در قانون چهارم خود مطرح می‌کند، نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. این فرایند پالایش که مجموعه کتابخانه را از منابع فاقد استفاده تصفیه می‌کند، اصطلاحاً «وجین» خوانده می‌شود.

تعاریف متعددی از وجین در متون و منابع مجموعه‌سازی مطرح شده است. سینایی وجین را یکی از نتایج ارزشیابی مجموعه می‌داند که به‌طور عمده با هدف حذف کتاب‌های کهنه و باز کردن جا برای کتاب‌های جدید انجام می‌شود (۹۱:۱). وجین از نظر اسلات^۲ کنار گذاشتن مجموعه غیرهسته از کل مجموعه کتابخانه (۱۵)؛ و به تعریف گاردنر^۳ حذف نسخه‌های اضافی یا کتاب‌هایی است که به ندرت مورد استفاده قرار می‌گیرند و یا فاقد استفاده‌اند (۸). وجین، اقدامی بنیادی در حوزه مدیریت مجموعه کتابخانه‌هاست و بحث در مورد اهمیت و ضرورت آن سابقه‌ای چنان طولانی دارد که حتی در متون قدیمی‌تر کتابداری نیز به اهمیت آن پرداخته شده است. چنان‌که نزدیک به یک قرن پیش، وینکوپ^۴ ضمن بحث درباره اهمیت وجین، بر این امر نیز تأکید کرده است که وجین مجموعه، افزایش استفاده از مجموعه کتابخانه را موجب می‌شود (۱۸).

2. Slote

3. Gardner

4. Wynkoop

بیان مسئله

علی‌رغم تأثیر وجین مجموعه در پویایی کتابخانه‌های دانشگاهی، توجه هرچه بیشتر به این بُعد از مدیریت مجموعه در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران ضرورتی است که کمتر به آن پرداخته شده است. منطقه شمال غرب کشور با سابقه دیرین علمی و فرهنگی، بخشی از دانشگاه‌های توانمند کشور را در خود جای داده است و کتابخانه‌های مرکزی این دانشگاه‌ها، که برخی از سابقه‌ای طولانی بالغ بر چهار دهه تا نیم قرن برخوردار هستند، رسالت خدمت به جامعه دانشگاهی منطقه وسیعی از کشور را بر عهده دارند. پژوهش در زمینه مدیریت مجموعه این کتابخانه‌ها حوزه مطالعاتی بالقوه پرباری است که می‌تواند با فراهم‌آوری اطلاعات زمینه‌ای لازم، مسیر بهبود مدیریت مجموعه در این کتابخانه‌ها را هموارتر سازد. به همین دلیل پژوهش حاضر بر آن است که وضعیت وجین مجموعه کتاب‌ها در کتابخانه‌های دانشگاهی منطقه شمال غرب کشور، شامل استان‌های آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اردبیل، و زنجان را مورد بررسی قرار دهد. لازم به توضیح است که اساس شمول منطقه شمال غرب بر استان‌های یاد شده، تقسیم‌بندی مناطق جغرافیایی تعیین شده توسط وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای تعیین هیئت امنای دانشگاه‌ها و همچنین استفاده از نظرات مشورتی استادان جغرافیای دانشگاه تبریز است.

پیشینه پژوهش

بررسی متون و منابع خارجی نشان می‌دهد که بخش بزرگی از منابع منتشر شده در مورد وجین مجموعه به خط‌مشی‌های وجین در کتابخانه‌های مختلف اختصاص دارد و منابع دیگر نیز بیشتر به جای اینکه منعکس‌کننده پیمایش‌هایی در مورد چگونگی انجام وجین مجموعه در کتابخانه‌های مختلف باشند، به بحث‌هایی درباره ضرورت و اهمیت وجین، تجویز شیوه‌ها و ملاک‌ها، و یا گزارش نحوه انجام وجین مجموعه در کتابخانه‌ای خاص اختصاص دارند. از جمله این منابع به عنوان نمونه می‌توان به مقاله مارتین^۵ در مورد دلایل اهمیت وجین مجموعه (۱۳)، مقاله مینینگ^۶ درباره ملاک‌های وجین در کتابخانه‌های آموزشی (۱۱)؛ مقاله اودینی^۷ در مورد تجربه وجین مجموعه در کتابخانه پلی‌تکنیک کنیا (۱۴)؛ و مقاله تویبا^۸ اشاره کرد که تجربه وجین در کتابخانه دانشگاهی بریسکو^۹ را مطرح می‌کند (۱۶).

از میان اندک پیمایش‌هایی که در مورد وجین در کتابخانه‌های مختلف و چگونگی اجرای آن منتشر شده است، می‌توان به پیمایش وسیعی اشاره کرد که توسط انگلدینگر^{۱۰} در سال ۱۹۸۶ در مورد ۳۷۰ کتابخانه دانشگاهی انجام شد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که تنها حدود ۲۱ درصد کتابخانه‌ها دارای خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه مرجع هستند (۶: ۳۶۶-۳۷۱). وجین مجموعه در کتابخانه‌های عمومی کوچک در ایلی‌نویز

5. Martin

6. Manning

7. Odini

8. Tobia

9. Briscoe

10. Engeldinger

نیز توسط لورین^{۱۱} در ۱۹۸۷ مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های این پژوهش تجربی نشان داد که در صورت همراه بودن وجین مجموعه با نمایش کتاب‌های جدید، میزان گردش مجموعه افزایش می‌یابد (۱۰).

در پژوهش انجام شده توسط تروت^{۱۲} نیز که در ۱۹۹۰ به منظور تعیین وضعیت وجین در ۱۴ کتابخانه عمومی و دانشگاهی انجام گرفت، یافته‌ها حاکی از این بود که به رغم اقدام جدی اکثر کتابداران به ارزشیابی مجموعه و توجه به عواملی مانند تاریخ انتشار کتاب‌ها و میزان استفاده از آنها، تنها دو کتابخانه خط‌مشی مدونی برای وجین مجموعه مرجع دارند (۱۷: ۵۳-۶۸). پیمایشی که فوتاس و تیرون^{۱۳} در ۱۹۹۰ در مورد وجین منابع با مطالعه جامعه‌ای بالغ بر ۶۰ کتابخانه عمومی و دانشگاهی در رُدایلند^{۱۴} انجام دادند، نشان داد که در ۷۵ درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه برای وجین مجموعه مرجع خط‌مشی تدوین شده‌ای وجود دارد (۷: ۶۹-۷۶).

دیلوکو و گوتلیب^{۱۵} نیز در سال ۲۰۰۳ طی پژوهش وسیعی که در مورد نحوه وجین مجموعه در کتابخانه‌های عمومی ایالات متحده و کانادا انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که در بیشترین درصد کتابخانه‌ها وجین مجموعه به‌طور نامنظم و برحسب نیاز انجام می‌گیرد و ۷۴/۷ درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه از راهنما یا خط‌مشی مدونی برای وجین مجموعه استفاده می‌کنند. در این مطالعه، همچنین مشخص شد که از دیدگاه

بخش اعظم پاسخ‌دهندگان، وجین برای کتابخانه اقدامی ضروری و حیاتی محسوب می‌شود (۵).

در ایران نیز شمار پژوهش‌هایی که به مسئله وجین مجموعه پرداخته‌اند، بسیار اندک است. شعبانی در ۱۳۷۷ ضمن بررسی وضعیت مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری، وجین مجموعه را مورد توجه قرار داده است. براساس یافته‌های پژوهش، ۷ کتابخانه (۲۰ درصد از جامعه پژوهش) دارای خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه بوده‌اند و ۱۴ کتابخانه (۴۰ درصد) در طول سال‌های ۱۳۷۳ تا زمان اجرای پژوهش به وجین مجموعه اقدام کرده‌اند (۲). مس چی نیز در ۱۳۷۸ وضعیت وجین در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های شهر تهران را مورد بررسی قرار داده است. یافته‌ها حاکی از این بود که ۷۰/۵ درصد کتابخانه‌های مورد بررسی دارای خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه هستند و ۴۱ درصد کتابخانه‌ها مجموعه خود را دو یا چند سال یکبار وجین می‌کنند (۳).

تعاریف عملیاتی

وجین یک مرحله‌ای: انتخاب منابع برای وجین و خارج کردن آنها از مجموعه به صورت دائمی.

وجین دو مرحله‌ای: انتخاب منابع برای وجین و خارج کردن آنها از مجموعه به صورت موقتی و قرار دادن فهرست آنها در اختیار اعضای

11. Loriene

12. Truett

13. Futas and Tyron

14. Rhoud Island

15. Dilevko and Gottlieb

هیئت علمی و دانشجویان (مثلاً در وب سایت کتابخانه) برای اطمینان از نبود تقاضا.

جامعه پژوهش

جامعه پژوهش حاضر شامل کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تابعه وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری؛ وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی؛ و همچنین واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی مستقر در مراکز استان‌های منطقه شمال غرب کشور است. این کتابخانه‌ها از نظر وجین مجموعه کتاب‌های موجود در بخش امانت و مرجع مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در مجموع ۱۵ کتابخانه شامل ۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه‌های تابعه وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری؛ و تعداد ۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه‌های تابعه وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی؛ و ۴ کتابخانه واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی، جامعه پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند که از بین آنها ۱۳ کتابخانه به پرسشنامه‌ها پاسخ داده‌اند (یک کتابخانه از دانشگاه آزاد اسلامی و یک کتابخانه از کتابخانه‌های تابعه وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری به پرسشنامه پاسخ نداده‌اند). لازم به توضیح است که پرسشنامه‌ها توسط مسئولان مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها تکمیل شده است.

پاسخ‌دهندگان به پاسخ‌های از پیش تعیین شده، به ویژه درباره نگرش‌های شخصی کتابداران، به صورت باز مطرح شده‌اند. پرسشنامه‌ها به صورت حضوری توزیع و پس از تکمیل مجدداً به‌طور حضوری جمع‌آوری شد.

پرسش‌های اساسی پژوهش

۱. چند درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه به وجین مجموعه کتاب‌ها اقدام می‌کنند و چند درصد دارای خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه کتاب‌ها هستند؟
۲. وجین مجموعه کتاب‌ها در کتابخانه‌های مورد مطالعه از نظر فاصله زمانی چگونه انجام می‌گیرد؟
۳. مسئولیت وجین مجموعه کتاب‌ها در کتابخانه‌های مورد مطالعه برعهده چه کسانی است؟
۴. ملاک‌های وجین مجموعه کتاب‌ها و عوامل بازدارنده آن در کتابخانه‌های مورد مطالعه کدام است؟
۵. کتابخانه‌های مورد مطالعه با کتاب‌های وجین شده چه می‌کنند؟
۶. نگرش شخصی مسئولان مجموعه‌سازی، در مورد وجین مجموعه کتاب‌ها چگونه است؟

یافته‌های پژوهش

درباره اطلاعات کلی مربوط به کتابخانه‌های مورد بررسی، براساس داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها مشخص شد که در ۶ کتابخانه (۴۶/۱۵ درصد)، رئیس کتابخانه؛ و در ۱۲ کتابخانه (۹۲/۳۰ درصد)، مسئول مجموعه‌سازی دارای مدرک کتابداری و

روش پژوهش و گردآوری اطلاعات

روش پژوهش، پیمایشی توصیفی است و برای گردآوری اطلاعات از پرسشنامه استفاده شده است. برخی سؤالات پرسشنامه به صورت بسته و برخی دیگر به منظور محدود نکردن

اطلاع‌رسانی است.

براساس یافته‌های پژوهش، تنها ۵ کتابخانه (۳۸/۴۶ درصد) با نظام قفسه باز اداره می‌شوند. میانگین کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی ۲۸,۱۲۳ عنوان است. در بین کتابخانه‌های مورد بررسی، بیشترین شمار کتاب‌های فارسی و لاتین موجود در مجموعه، مربوط به کتابخانه مرکزی دانشگاه تبریز است که براساس اطلاعات کسب شده از طریق پرسشنامه، دارای بیش از ۷۷,۶۰۵ عنوان کتاب فارسی و لاتین است. کتابخانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز نیز با دارا بودن ۷۳,۶۰۰ عنوان کتاب از نظر تعداد عناوین موجود در مجموعه، در مرتبه بعدی قرار دارد.

در پاسخ به سؤال ۱، در مورد وجین مجموعه و داشتن خط مشی مدون برای وجین، داده‌ها حاکی است که ۷۷ درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه (۱۰ کتابخانه)، عملاً به وجین مجموعه کتاب‌های چاپی خود اقدام می‌کنند، اما هیچ‌یک از آنها دارای خط‌مشی مدون یا راهنمای مکتوب برای وجین مجموعه کتاب‌ها نیستند. از میان ۳ کتابخانه‌ای که مجموعه کتاب‌های خود را تا به حال وجین نکرده‌اند، دو کتابخانه علت عدم وجین مجموعه را نیز ذکر کرده‌اند: در یک مورد، جدید بودن کتاب‌های موجود در کتابخانه مرکزی (به دلیل تغییرات سازمانی و جدا شدن از کتابخانه دانشکده‌ای) و در مورد دیگر، نبود فضای جداگانه مناسب برای نگهداری کتاب‌های وجین شده.

یافته‌های پژوهش درباره پرسش اساسی ۲ مبنی بر چگونگی فاصله زمانی وجین

کتاب‌ها، نشانگر این است ۴۰ درصد کتابخانه‌هایی که عملاً به وجین مجموعه اقدام می‌کنند (۴ کتابخانه از ۱۰ کتابخانه)، کتاب‌ها را در فواصل زمانی منظم وجین می‌کنند که این فاصله زمانی در یک کتابخانه، یک سال؛ در مورد دو کتابخانه دو سال؛ و در مورد یک کتابخانه ۱۰ سال است.

جدول ۱. توزیع فراوانی کتابخانه‌ها بر حسب فاصله زمانی

وجین کتاب‌ها

درصد	تعداد	کتابخانه‌ها / فاصله زمانی وجین
۳۰	۳	به‌طور مستمر و تصادفی
۳۰	۳	فواصل زمانی نامنظم
۴۰	۴	فواصل زمانی منظم

در پاسخ به پرسش اساسی ۳ مبنی بر اینکه مسئولیت وجین مجموعه کتاب‌ها در کتابخانه‌های مورد مطالعه برعهده چه کسانی است، جدول ۲ نشان می‌دهد که در ۷۰ درصد کتابخانه‌هایی که عملاً به وجین مجموعه کتاب‌ها اقدام می‌کنند، کتابداران به صورت گروهی مسئولیت وجین مجموعه کتاب‌ها را بر عهده دارند.

جدول ۲. توزیع فراوانی مسئولیت فردی یا گروهی وجین

کتاب‌ها

درصد	تعداد	کتابخانه‌ها / مسئولیت وجین
۳۰	۳	فردی
۷۰	۷	گروهی (مشارکت کتابداران بخش‌های مختلف کتابخانه)

جدول ۳. عنوان پست سازمانی تصمیم‌گیرنده نهایی برای

وجین کتاب‌ها

تصمیم‌گیرنده نهایی	تعداد	درصد
معاون پژوهشی	۱	۱۰
رئیس یا مسئول کتابخانه	۴	۴۰
کارشناس مسئول مجموعه‌سازی	۱	۱۰
کارشناس مسئول امانت	۳	۳۰
کارشناس مسئول اطلاع‌رسانی	۱	۱۰

پاسخ کتابخانه‌ها به این سؤال که آیا قبل از تصمیم‌گیری نهایی و کنار گذاشتن کتاب‌های وجین شده، این کتاب‌ها توسط افرادی از اعضای هیئت علمی، به عنوان متخصصان موضوعی مورد بررسی قرار می‌گیرند، حاکی از این است که از میان ۱۰ کتابخانه‌ای که عملاً به وجین مجموعه اقدام می‌کنند، تنها در سه کتابخانه (۳۰ درصد) قبل از اقدام نهایی برای کنار گذاشتن کتاب‌های وجین شده، از اعضای هیئت علمی در زمینه‌های مربوط نظرخواهی می‌شود.

جدول ۴ در پاسخ به بخشی از پرسش اساسی ۴، ملاک‌های وجین مجموعه کتاب‌ها را مطرح می‌کند (از پاسخ‌دهندگان خواسته شده بود که اولویت‌های مورد

چنان‌که در جدول ۳ مشاهده می‌شود تصمیم‌گیرنده نهایی برای وجین کتاب‌ها در ۵۰ درصد کتابخانه‌ها رئیس یا مسئول کتابخانه و یا معاون پژوهشی است.

جدول ۴. ملاک‌های وجین مجموعه کتاب‌ها

به عنوان اولویت نخست		ذکر در سه اولویت نخست		ملاک‌های وجین مجموعه
تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۲	۲۰	۶	۶۰	تاریخ انتشار کتاب
۱	۱۰	۳	۳۰	میزان استفاده و امانت کتاب
۳	۳۰	۵	۵۰	خرید و ویرایش جدید کتاب
۱	۱۰	۴	۴۰	وجود نسخه‌های متعدد
۲	۲۰	۵	۵۰	وضعیت ظاهری کتاب
-	-	۳	۳۰	ملاحظات مربوط به فضا
۱	۱۰	۲	۲۰	صحت اطلاعات موجود در کتاب
-	-	۱	۱۰	ملاحظات مربوط به اهداف کتابخانه
-	-	-	-	وجود منابع دیگر در همان موضوع
-	-	-	-	عدم ارتباط با دامنه موضوعی کتابخانه
-	-	-	-	سایر ملاک‌ها (مانند در دسترس بودن کتاب از طریق امانت بین کتابخانه‌ای و غیره)

نظر خود را، درباره این ملاک‌ها، با شماره‌گذاری به ترتیب مشخص کنند). چنان‌که در این جدول ملاحظه می‌شود، از بین ۱۰ کتابخانه‌ای که عملاً به وجین مجموعه کتاب‌های خود اقدام می‌کنند، بیشترین درصد کتابخانه‌ها (۶۰ درصد) ملاک تاریخ انتشار کتاب را در سه انتخاب اول خود قرار داده‌اند. همچنین براساس یافته‌های پژوهش، در بیشتر کتابخانه‌ها (۳۰ درصد)، از میان ملاک‌های وجین مجموعه، خرید ویرایش جدید کتاب در اولویت نخست قرار داشته است. عوامل بازدارنده وجین مجموعه کتاب‌ها که بخش دیگری از پرسش اساسی ۴ بود

در جدول ۵ مطرح شده است. به جز یک کتابخانه که عامل بازدارنده‌ای را مطرح نکرده است، یافته‌ها در مورد ۱۲ کتابخانه دیگر، اعم از کتابخانه‌هایی که عملاً به وجین مجموعه اقدام می‌کنند و کتابخانه‌هایی که مجموعه کتاب‌های خود را وجین نمی‌کنند، حاکی از این است که در بین عوامل بازدارنده وجین کتاب‌ها، دو عامل عدم ارزشیابی مجموعه و نبود خط‌مشی مدون برای وجین، در بیشتر کتابخانه‌ها اولویت نخست را به خود اختصاص داده است. همچنین دو عامل یاد شده به ترتیب در ۵۰ درصد و ۴۱/۶۷ درصد کتابخانه‌ها به عنوان عوامل بازدارنده وجین

جدول ۵. عوامل بازدارنده وجین مجموعه کتاب‌ها

عوامل بازدارنده وجین		ذکر در سه اولویت نخست		به عنوان اولویت نخست	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۶	۵۰	۳	۲۵	۳	۲۵
۳	۲۵	۲	۱۶/۶۷	۲	۱۶/۶۷
۴	۳۳/۳۳	۲	۱۶/۶۷	۲	۱۶/۶۷
۴	۳۳/۳۳	۱	۸/۳۳	۱	۸/۳۳
۲	۱۶/۶۷	-	-	-	-
۵	۴۱/۶۷	۳	۲۵	۳	۲۵
۲	۱۶/۶۷	۱	۸/۳۳	۱	۸/۳۳
۴	۳۳/۳۳	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-

در سه اولویت نخست نیز قرار دارند. درباره عوامل بازدارنده و جین، سؤال دیگری نیز در پرسشنامه مطرح شد، مبنی بر اینکه «آیا تا به حال موردی پیش آمده است که از و جین عنوان خاصی که بر اساس معیارهای موجود باید و جین شود، خودداری کرده باشید؟» ۴۰ درصد کتابخانه‌هایی که عملاً به و جین مجموعه اقدام می‌کنند، به این سؤال پاسخ مثبت داده‌اند و دلیل این امر را کمبود بودجه، خرید تک نسخه‌ای کتاب، و عدم انتشار ویرایش جدید کتاب مطرح کرده‌اند. همچنین بنابر اظهار پاسخ دهندگان، در پاره‌ای موارد از و جین برخی از کتاب‌های

و جین شده را در انبار نگهداری می‌کنند. در پاسخ به پرسش اساسی ۶ در مورد دیدگاه مسئولان مجموعه‌سازی درباره مناسب‌ترین اقدام برای و جین کتاب‌ها، چنان‌که در جدول ۷ مشاهده می‌شود، کلیه مسئولان در ۱۰ کتابخانه‌ای که عملاً به و جین مجموعه اقدام می‌کنند، و جین دو مرحله‌ای - یعنی خارج کردن کتاب‌ها از مجموعه به صورت موقتی و قرار دادن فهرست کتاب‌ها در اختیار دانشجویان و اعضای هیئت علمی برای اطمینان از نبود تقاضا - را بهتر از و جین یک مرحله‌ای - یعنی خارج کردن دائمی منابع و جین شده - می‌دانند.

جدول ۶. سرنوشت کتاب‌های و جین شده در

کتابخانه‌های مورد بررسی

سرنوشت کتاب‌های و جین شده	تعداد	درصد
نگهداری در انبار	۷	۷۰
اهدای به کتابخانه‌های دیگر	۲	۲۰
اقدام برای فروش	۱	۱۰

جدول ۷. مناسب‌ترین اقدام برای و جین مجموعه

کتاب‌ها از دیدگاه مسئولان مجموعه‌سازی در

کتابخانه‌های مورد بررسی

مناسب‌ترین اقدام برای و جین مجموعه	تعداد	درصد
و جین یک مرحله‌ای	-	-
و جین دو مرحله‌ای	۱۰	۱۰۰

حقوقی، ادبی، و تاریخی به دلیل وجود تقاضا خودداری کرده‌اند و حتی در یک مورد و جین کتاب‌های فارماکولوژی نیز مورد مخالفت اعضای هیئت علمی قرار گرفته و کتاب‌های قدیمی‌تر هم مورد نیاز بوده است.

داده‌های مربوط به پرسش اساسی ۵ در رابطه با سرنوشت کتاب‌های و جین شده، در جدول ۶ منعکس شده است. چنان‌که در جدول مشاهده می‌شود، بیشترین درصد (۷۰ درصد) کتابخانه‌هایی که عملاً مجموعه کتاب‌های خود را و جین می‌کنند، کتاب‌های

سایر یافته‌ها نشان می‌دهد که در جامعه مورد بررسی (اعم از کتابخانه‌هایی که عملاً به و جین مجموعه اقدام می‌کنند و کتابخانه‌هایی که و جین نمی‌کنند)، از دیدگاه ۷۷ درصد پاسخ‌دهندگان، و جین مجموعه موجب افزایش میزان استفاده از کتاب‌ها می‌شود. همچنین به اعتقاد ۶۹ درصد جامعه پژوهش، و جین، رضایت مراجعان را افزایش می‌دهد و موجب صرفه‌جویی در وقت کتابداران می‌شود (جدول ۸).

جدول ۸. دیدگاه جامعه مورد بررسی درباره تأثیر وجین در میزان استفاده از کتاب‌ها، رضایت مراجعان و صرفه‌جویی

در وقت کتابداران

بدون پاسخ		خیر		بله		دیدگاه در مورد تأثیر وجین
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۸	۱	۱۵	۲	۷۷	۱۰	افزایش میزان استفاده از کتاب‌ها
۱۵	۲	۱۵	۲	۶۹	۹	افزایش رضایت مراجعان کتابخانه
۸	۱	۲۳	۳	۶۹	۹	صرفه‌جویی در وقت کتابداران

خدمت می‌کنند، دارای خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه کتاب‌ها نیستند. این یافته‌ها هرچند که با یافته‌های پژوهش مس‌چی در مورد کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی مستقر در تهران (۳) همخوانی ندارد، مشابهت نزدیکی با نتایج پژوهش شعبانی دارد که براساس یافته‌های آن، چنان‌که پیش‌تر نیز اشاره شد، تنها ۲۰ درصد کتابخانه‌های وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، برای وجین مجموعه دارای خط‌مشی مدون هستند (۲).

یافته‌های پژوهش حاضر در مورد نبود خط‌مشی مدون در کتابخانه‌های مورد بررسی با یافته‌های برخی پژوهش‌های دهه‌های گذشته در کشورهای دیگر نیز همخوانی دارد، که از آن جمله می‌توان به پژوهش مارتین در سال ۱۹۷۱ در ایالات متحده اشاره کرد که براساس یافته‌های آن، به رغم اینکه ۸۵ درصد کتابخانه‌های پزشکی مورد بررسی عملاً به وجین مجموعه اقدام می‌کردند، تنها ۹ درصد کتابخانه‌ها دارای خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه بودند (۱۲: ۵۹۹-۶۰۲). پژوهش انگل‌دینگر در سال ۱۹۸۶ نیز چنان‌که

دلایلی که پاسخ‌دهندگان، به استناد آن، وجین را موجب افزایش میزان استفاده از کتاب‌ها می‌دانند، عبارتند از: باز شدن فضا و امکان خرید منابع جدید، کاهش سردرگمی و سرعت بازیابی، و در معرض دید قرار گرفتن کتاب‌های جدید.

پاسخ‌دهندگان در مورد نقش وجین در افزایش میزان رضایت استفاده‌کنندگان نیز دلایلی مانند روزآمد بودن منابع، مطابقت بیشتر منابع با نیازهای مراجعان، امکان خرید منابعی که تقاضای بیشتری دارند، و سرعت در بازیابی منابع را مطرح کرده‌اند. همچنین از دیدگاه پاسخ‌دهندگان، سرعت در بازیابی، سرعت در رف برگه‌خوانی، و سرعت ارائه خدمات از یک مجموعه کوچک‌تر و در عین حال پویاتر، دلایل تأثیر وجین در صرفه‌جویی در وقت کتابداران بوده است.

نتیجه‌گیری

چنان‌که در بخش یافته‌ها اشاره شد، هیچ‌یک از کتابخانه‌های مورد بررسی که با دارا بودن میانگین ۲۸/۱۲۳ عنوان کتاب به جامعه دانشگاهی منطقه وسیعی از کشور

پیش‌تر اشاره شد، حاکی از این بود که از میان ۳۷۰ کتابخانه دانشگاهی، تنها ۲۱ درصد کتابخانه‌ها دارای خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه مرجع هستند (۶: ۳۶۶-۳۷۱).

به نظر می‌رسد یافته‌های پژوهش‌هایی که در دهه‌های گذشته در خارج از ایران در مورد وجین مجموعه انجام گرفته، مانند نمونه‌هایی که ذکر آن رفت، در بسیاری از موارد، از نبود خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه در درصد بالایی از کتابخانه‌های مورد مطالعه، حکایت می‌کنند. اما نکته قابل توجه این است که پژوهش‌های معدودی که در سال‌های اخیر در مورد وجین مجموعه در سطح بین‌المللی انجام گرفته است، در مورد درصد کتابخانه‌های دارای خط‌مشی مدون برای وجین، نتایجی متفاوت با یافته‌های فوق نشان می‌دهند که نمونه‌ای از آنها پژوهش وسیع دیلوکو و گوتلیب در سال ۲۰۰۳ است که براساس یافته‌های آن، ۷۴/۷ درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه از راهنما یا خط‌مشی مدون برای وجین مجموعه استفاده می‌کنند (۵: ۷۳-۹۶). با توجه به آنچه مطرح شد، به نظر می‌رسد، کتابخانه‌های دانشگاهی مورد مطالعه در پژوهش حاضر، برای تدوین خط‌مشی برای وجین مجموعه، حرکتی همگام با کتابخانه‌های معتبر در سطح بین‌المللی نداشته‌اند. کم توجهی این کتابخانه‌های دانشگاهی به تدوین خط‌مشی وجین مجموعه، درحالی است که ۴۱/۶۷ درصد مسئولان مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های

مورد بررسی، نبود خط‌مشی مدون در مورد وجین مجموعه را در زمره عوامل اصلی بازدارنده وجین مطرح کرده‌اند (جدول ۵) و ۷۷ درصد پاسخ دهندگان، وجین را موجب افزایش استفاده از کتاب‌ها و ۶۹ درصد موجب افزایش رضایت مراجعان و صرفه‌جویی در وقت کتابداران ذکر کرده‌اند (جدول ۸). این یافته‌ها، نکته‌ای را یادآوری می‌کند که گلدشتاین^{۱۶} به نقل از دستنامه سال ۱۹۷۸ مجموعه‌سازی کتابخانه مرکز پزشکی دانشگاه واشنگتن به آن اشاره کرده است: «به رغم اعتقاد کتابداران به سودمندی خط‌مشی مدون برای مجموعه‌سازی و وجین مجموعه، واقعیت تلخ این است که کمتر کتابخانه‌ای آن را داراست!» (۹: ۳۱۱-۳۱۶).

ناگفته پیداست که خط‌مشی مجموعه‌سازی، ابزار کلیدی مدیریت مجموعه در کتابخانه‌های دانشگاهی است و خط‌مشی وجین، بخش جدایی‌ناپذیری از خط‌مشی مجموعه‌سازی در کتابخانه‌ها محسوب می‌شود. تدوین خط‌مشی و التزام به اجرای صحیح آن را می‌توان شرط اساسی حفظ پویایی مجموعه دراز مدت دانست. چنان‌که از یافته‌های پژوهش حاضر برمی‌آید، بسیاری از کتابخانه‌های مورد بررسی، به رغم نبود خط‌مشی مدون، عملاً به وجین مجموعه کتاب‌ها اقدام می‌کنند؛ که البته باید این نکته را نیز در نظر داشت که اقدام به وجین بدون پایبندی به ضوابط دقیق از پیش تدوین شده، می‌تواند امکان مداخله علائق و سلیقه‌های فردی را در اجرای این امر مهم فراهم سازد.

نکته قابل توجه دیگر در مورد یافته‌های پژوهش حاضر این است که به‌رغم اینکه کلیه مسئولان در کتابخانه‌هایی که عملاً به وجین مجموعه اقدام می‌کنند، وجین دو مرحله‌ای - یعنی خارج کردن کتاب‌ها از مجموعه به صورت موقتی و قرار دادن فهرست کتاب‌ها در اختیار دانشجویان و اعضای هیئت علمی برای اطمینان از نبود تقاضا - را رویکرد بهتری نسبت به وجین یک مرحله‌ای - یعنی خارج کردن دائمی منابع وجین شده - می‌دانند، این امر تنها در ۳۰ درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه آن، هم به‌صورت نسبی رعایت می‌شود، به این معنی که قبل از اقدام نهایی برای کنار گذاشتن کتاب‌های وجین شده، از برخی اعضای هیئت علمی نظرخواهی می‌شود.

چنان‌که در بخش یافته‌ها ملاحظه شد، تنها ۱۰ درصد کتابخانه‌هایی که عملاً به وجین مجموعه کتاب‌ها اقدام می‌کنند، میزان استفاده و امانت کتاب را به عنوان اولین ملاک وجین منابع مطرح کرده‌اند (جدول ۴). به‌رغم اهمیت آشکاری که میزان استفاده از منابع در تصمیمات مربوط به وجین مجموعه دارد، دلیل کم‌توجهی به ملاک استفاده، در وجین مجموعه، احتمالاً می‌تواند ناشی از این امر باشد که پژوهش در زمینه میزان استفاده از منابع در کتابخانه‌ها به عنوان اقدامی ضروری در جهت حفظ پویایی مجموعه، چندان مورد توجه نیست و به‌طور مرتب انجام نمی‌گیرد.

از سوی دیگر ۲۵ درصد پاسخ‌دهندگان، عدم ارزشیابی مجموعه کتابخانه را به عنوان

اولین عامل بازدارنده وجین مجموعه ذکر می‌کنند (جدول ۵). از این یافته‌ها چنین برمی‌آید که به‌رغم اعتقاد بسیاری از کتابداران به ضرورت پژوهش‌های ارزیابانه در مورد مجموعه کتابخانه (۲۵ درصد در اولین اولویت و ۵۰ درصد در سه اولویت نخست)، از آنجا که اقدام عملی در این زمینه کمتر انجام می‌گیرد، ملاک میزان استفاده نیز با وجود اهمیت آن، نمی‌تواند در انتخاب اول ۹۰ درصد پاسخ‌دهندگان قرار بگیرد. از سوی دیگر چنان‌که بنکر^{۱۷} نیز مطرح می‌کند، رواج اینترنت و استفاده روزافزون از منابع اطلاعاتی پیوسته، کاهش نسبی میزان استفاده از تک‌نگاشت‌های چاپی را به دنبال داشته است (۴: ۱۱۳-۱۱۹). همین امر موجب می‌شود که در حوزه مدیریت مجموعه، بررسی‌های مربوط به میزان استفاده از کتاب‌ها، نسبت به دهه‌های گذشته، اهمیت بیشتری داشته باشد. چنان‌که بنکر نیز خاطر نشان می‌کند، وجین مجموعه حتی اگر در میزان گردش منابع نیز اثری نداشته باشد، ابزار مهمی برای حفظ نظم مجموعه و نگهداری مجموعه کتاب‌ها در حجم مناسب است.

یافته‌ها همچنین نشان داد که امکان دسترسی به کتاب از طریق امانت بین کتابخانه‌ای، به عنوان ملاک مناسبی برای وجین مجموعه، مورد نظر هیچ‌یک از پاسخ‌دهندگان نبوده است (جدول ۴). به نظر می‌رسد، با وجود امکاناتی که فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی جدید می‌تواند در اختیار کتابخانه‌ها قرار دهد و به‌رغم اهمیتی که اشتراک منابع می‌تواند در

5. Dilevko, Juris; Gottlieb, Lisa. "Weed to achieve: a fundamental part of the public library mission?". *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*, Vol.27 (2003): 73-96.

6. Engeldinger, E. A. "Weeding of academic library reference collections: a survey of current practice". *RQ*, Vol.25, No.3 (1986): 366-371.

7. Futas, E.; Tyron, J. S. "Scheduled reference collection maintenance: the Rhode Island experience". *Reference Librarian*, Vol. 29(1990): 69-76.

8. Gardner, R.K. *Library collections - their origin, selection and development*. New York, NY: McGraw Hill, 1981.

9. Goldstein, C. H. "A study of weeding policies in eleven TALON resource libraries". *Bull Med Libr Assoc*, Vol. 69. No. 3 (1981): 311-316.

10. Lorie, Roy. "An investigation of the use of weeding and displays as methods to increase the stock turnover rate in small public libraries". ph.D Thesis University of Illinois, 1987.

11. Manning, P. "When less is more: cultivating a healthy collection". *School Library Journal*, Vol. 43 (1997): 54-55.

12. Martin, J. A. "Library weeds". *Bull Med Libr Assoc*, Vol. 59 (1971): 599-602.

13. Martin, M.S. "Weeding or deaccessioning?". *Technicalities*, Vol. 17

مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها داشته باشد، کتابخانه‌های دانشگاهی ما دست‌کم در منطقه مورد بررسی، از امانت بین کتابخانه‌ای به عنوان عاملی تأثیرگذار در فرایند مجموعه‌سازی و مدیریت مجموعه استفاده نمی‌کنند؛ حال آنکه، در شرایط امروز، با توجه به رشد فزاینده میزان انتشارات از یک‌سو و کمبود فضا و بودجه کتابخانه‌ها از سوی دیگر، امانت بین کتابخانه‌ای نیز می‌تواند در کنار سایر ملاک‌های وجین مجموعه کتاب‌ها، مورد توجه مسئولان مجموعه‌سازی کتابخانه‌های دانشگاهی قرار گیرد.

منابع

1. سینیایی، علی. *مجموعه‌سازی در کتابخانه‌ها*. ج 1: *انتخاب مواد کتابخانه‌ای*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، 1376.
2. شعبانی، احمد. «بررسی مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران و الگوهای مناسب برای آن». پایان‌نامه دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1377.
3. مس‌چی، شکوفه. «بررسی وضعیت وجین در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تهران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1378.

4. Banks, Jolie. "Weeding book collections in the age of internet". *Collection Building*, Vol. 21. No. 3 (2002):113-119.

collection: the Briscoe Library experience". *J Med Libr Assoc*, Vol. 90, No. 1 (2002): 94-98.

17. Truett, C. "Weeding and evaluating the reference collection: a study of policies and practices in academic and public libraries". *Reference Librarian*, Vol. 29 (1990): 53-68.

18. Wynkoop, Asa. "Discarding useless material". *Wisconsin Library Bulletin*, Vol. 7, No. 1 (1991).

(Jul./Aug. 1997): 16-18.

14. Odi, Cephas. "Collection development: The experience of Kenya Polytechnic Library". *Library Management*, Vol. 15, No. 4 (1994): 12-16.

15. Slote, S. J. *Weeding library collections: library weeding methods*. 3rd ed. Englewood, CO: Libraries Unlimited, 1989.

16. Tobia, Rajia C. "Comprehensive weeding of an academic health sciences

تاریخ دریافت: ۱۳۸۴/۹/۲۸

